

Working Papers in
Philosophy

Szerkesztő: Kovács Gábor

2016/7

Vitae Parallelae, Condorcet Contra Rousseau

Ahogy Márkustól tanultam

Ludassy Mária

Professor Emerita

Filozófiai Intézet, Általános Filozófia Tanszék

ELTE BTK

Institute of Philosophy
Research Centre for the Humanities
Hungarian Academy of Sciences

A szerzőről

Ludassy Mária professor emerita, ELTE BTK Filozófiai Intézet Általános Filozófia Tanszék. Kutatási területe az angol és francia felvilágosodás morálfilozófiája, a liberalizmus klasszikusai és a francia politikai katolicizmus története. Legutóbbi publikációi: A francia kapcsolat, *Mozgó Világ* 1: pp. 39-43. (2016), Ember az állatban. In: Somlyó Bálint, Teller Katalin (szerk.): *Filozófus a műteremben: Tanulmányok Radnóti Sándor 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2016. pp. 159-162., A szuverenitás fogalmának eszmetörténetéhez: liberalizmus vs. demokrácia. In: Takács Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest; Győr: Gondolat Kiadói Kör; MTA Jogtudományi Intézet, 2015. pp. 57-69. A Leviatántól a liberális katolicizmusig In: Tevesz László (szerk.): *Államhatalom és társadalmi autonómia viszonya a nyugati keresztény civilizációban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2015. pp. 139-144., Liberalizmus vs. demokrácia? In: Kelemen János (szerk.): *Normák, cselekvés, társadalom: Orthmayr Imre hatvanadik születésnapjára*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014. pp. 9-15., Price és Paine között. In: Bárány Tibor, Gáspár Zsuzsa, Margócsy István, Reich Orsolya, Vér Ádám (szerk.): *A megértés mint hivatás: Köszöntő kötet Erdélyi Ágnes 70. születésnapjára*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2014. pp. 131-139.

Abstract

Vitae Parallelae, Condorcet Contra Rousseau– as I learnt it from Márkus

Rousseau's radical criticism of modernity based on his fear of man's moral disintegration and Condorcet's rational utopia based on his famous anthropological optimism were favourite themes of Márkus in the field of the history of philosophy. I tried a reconstruction of Márkus analysis of Condorcet's argumentation in favour of the unlimited progress of human spirits as a result of man's perfectibility and, after Márkus' university courses, to illustrate Rousseau's rejection of the globalization and alienation.

Ludassy Mária: *Vitae Parallelae, Condorcet Contra Rousseau, ahogy Márkustól tanultam*¹

Jelen írás Márkus György: *Condorcet: Kommunikáció-Tudomány-Demokrácia* című tanulmánya² kommentárjaként született, valamint egyetemi Rousseau előadása hatására.

1965, Márkus egyetemi előadásai óta minden témaválasztásomat meghatározta az a szellemi befolyás, melyet a dialektikus és történelmi materializmus sivatagában órái oázisa jelentett. Az ő tanácsára választottam szakdolgozati témának Burke francia forradalomról írt reflexióit, kandidátusi disszertációména meg Helvétius egoizmuselméletének kortársi kritikáit. Ennek egyik központi kérdése – a l'éducation peut tout, a nevelés mindenhatóságáról szóló helvétiusi tétel és annak Diderot-i kritikája – közvetlenül kapcsolódik ahhoz a problémához, amit Márkus az antropológia historizálásának Rousseau-féle felfogása és annak Condorcet általi elvetése motívumaként elemez. „Az így felfogott emberi természet, az emberi individuum elemi képességei és hajlamai változatlanok, a történelmi változások nem érintik őket”. – írja le Márkus az emberi szellem történelmi fejlődését az emberi természet történelemkívüliségével kombináló Condorcet-i álláspontot. „Az emberi természet historizálása Rousseau-nál – akár tisztában volt ezzel, akár nem – csupán egy szélsőségesen zsarnoki tekintélyelvűség elméleti gazolására szolgál”, folytatja Márkus, s illusztrációként A *Társadalmi szerződés* törvényhozóról szóló fejezetének híres passzusát idézném: „Aki van olyan bátor, hogy egy nép megszervezésére vállalkozik, annak elegendő tehetséget kell érezni magában, hogy úgyszólván magát az emberi természetet is átalakítsa: az egyént, ezt az önmagában zárt és egyedülálló egészet, egy nagyobb összesség részévé kell változtatnia, amelytől bizonyos értelemben létét és életét nyeri...”³

A /totális/ demokrácia törvényhozójának abszolút hatalmához hasonló mindenhatóságot tételez Helvétius a /felvilágosult/ despotákat kiszolgáló nevelésnek, s retten vissza e lehetőségtől Diderot, Condorcet enciklopédista szellemi szövetségese: „A nevelés mindenre képes! Meg tudja tanítani táncolni a medvét!” – így Helvétius. „De a táncoló medve boldogtalan állat. Engem sohasem fognak megtanítani táncolni” – felelt Diderot. Condorcet nem elégszik meg azzal, hogy az emberi természet anatómiai-fiziológiai konstitúciójában

---

¹ Elhangzott Az MTA BTK Filozófiai Intézete által szervezett *Márkus György Emlékülésen* 2016. december 3-án.

² A tanulmány passzusait a kéziratból idézem. L.M.

³ Jean Jacques Rousseau: A társadalmi szerződésről. II. könyv VII. fejezet, in: Uő: *Értekezések és filozófiai levelek*. Fordította Kis János, Budapest, Magyar Helikon, 1978, 504.

találjon garanciát arra, hogy mit nem lehet megtanítani az embereknek – pl. a totális hatalom totális kiszolgáltatását – hanem arra is biztosítékot – vagy legalábbis lehetőséget – keres, hogy a történelemben felhalmozott tudásanyag, az emberi szellem történelmi fejlődése a lényegében változatlan fizikai felépítésünk szövetségeseiként szabadság-őrző, sőt szabadság-kiterjesztő szerepet játsszon. „Míg ugyanis az egyéni fejlődés törvényei mindig ugyanazok maradnak, addig a fejlődés során megszerzett ismeretanyag, valamint megszerzésének körülményei radikálisan változnak a történelem folyamán, és csak kimondottan társadalmi terminusokkal lehet jellemezni őket.” – írja Márkus.

Három nagy „kommunikációs forradalom” határozza meg a történelem menetét, teszi értelmes kifejezéssé a történelmi haladás terminust: a beszéd, az írás és a könyvnyomtatás feltalálása. Míg Condorcet „naturalista magyarázatot ad a nyelv eredetére”, Rousseau ezt a kérdést is historicista kontextusba helyezi: a hipotetikus természeti állapotban semmiféle kommunikáció nem volt – mert nem volt szükséges – az elszigetelt emberek között /ideálja, hogy a férfi és nő közötti kapcsolat is a szó nélkül megtörténő kopulációra korlátozódik/, majd legfeljebb a szünetet szenvedő gyermek jelez az anyjának, azaz az első, a természetes nyelv emotív, reflexió előtti, artikulálatlan kiáltások nyelve. A nyelvek eredetéről írt esszéjében is az emóciók kifejezése-közvetítése a nyelv primer feladata: a kút mellett találkozó ifjú szerelmesek már kommunikálnak, de ez mentes a racionális tartalomtól. Délen ez is maradt a nyelv természetes állapota, ott az *aimez moi!* /szeress engem!/ a fő közlendő, a rideg Északon azonban a munkamegosztás kényszere az *aidez moi!* /segíts nekem/ motívumát tette meghatározóvá, ezzel az egyik ember rászorultságát a másik emberre – azaz kiszolgáltatottságát embertársának. Bár Rousseau elsősorban az esztétikai – zenére, énekelhetőségre alkalmas – előnyét hangsúlyozza a magánhangzók által álló dallamos déli nyelveknek, az északiak számító racionalizmusával, mássalhangzók dominálta nyelvével szemben, egyértelmű, hogy nem csak az olasz opera preferenciájáról van szó. Ahogy „Condorcet, alig palástolva, hogy mondandójának éle a demagóg szónoklatokkal feltüzelt városi tömegek mozgósításának jakobinus gyakorlata ellen irányul, külön kiemeli a szóbeli közlések pontatlanságát, a kritikai elemzés eszközeinek hiányát: azt, hogy az ilyen közlés általában érzelmi-indulati jellegű.” Robespierre ríposztja a filozófus halála után, a híres-hírhedt floréali beszédében hangzott el: „A társadalom mesterműve volna, ha kialakítana egy

gyorsan működő erkölcsi ösztönt, amelynek hatására az ember az okoskodás nehézkes segítségével nélkül tenné a jót, és kerülne a rosszat(...)"⁴

Condorcet politikai, majd eme tér bezárultával történelemfilozófiai tevékenységének lényege, hogy kizárja a gondolkodás nehézkes segítségét kiiktatni vágyó politikai és politikusi ambíciókat. A második kommunikációs forradalom az írásbeliség feltalálása, ezen belül is a kiváltságos kasztok szellemi monopóliuma ellenében az igazi demokratikus tömegkultúra lehetőségét magában rejtő betűírás kialakulása. A görög csoda titka a mindenkire kötelező argumentációs kényszer – csak a racionális bizonyítás tesz egy tételt érdemben vitathatóvá – vívmánya, császár vagy rabszolga, csupán az érvek ereje dönthet egy filozófiai diskurzusban. A keleti despotizmusok nem matematikai, műszaki teljesítményükben maradtak el a görög fejlődés eredményeitől, hanem a tudományos nyilvánosság, a mindenki számára kötelező bizonyítási eljárás el-nem-fogadása következtében. Midőn Robespierre a politikai viták publicitását ki akarta vonni „az erényt vérpadra küldő szófista ész” ellenőrzése alól, Condorcet „az egyiptomi pap-királyok obskurus uralmának restaurációjával” vádolja, egy az európai fejlődés útjáról letérő ázsiai despotizmus választásával. Ami azonban a harmadik nagy kommunikációs forradalom – a könyvnyomtatás feltalálása – után már lehetetlen— legalábbis hosszútávon az, mivel a nyomtatott könyvek révén „létrejött a minden emberi hatalomtól független ítélőszék”. Ez a reformáció világtörténelmi sikerének titka is: a középkori eretnek eszmék elenyésztek, mert szerzőjükkel együtt elégették röpirataik néhány kézzel írt példányát. Am Luther mellett már a Gutenberg galaxis állt legyőzhetetlen – mert többezres, megsemmisíthetetlen – példányszámával. Ami Condorcet számára az emberi szellem történelmi haladásának, a tudományos ismeretek akkumulációjának a garanciája, az Rousseau szemében a visszafordíthatatlan erkölcsi romlás forrása: „Leukipposz és Diagorász istentelen művei eltűntek velük együtt. Akkor még nem találták ki, hogyan lehet örökkévalóvá tenni az emberi szellem hóbortjait. Ellenben, hála a nyomdai betűknek és felhasználásuknak, a Hobbesok és Spinozák veszedelmes álmódosításai örökre fennmaradnak.”⁵

Condorcet a nyomtatott sajtónak meghatározó szerepet tulajdonít az ázsiai papkirályok uralmára vágyó felvilágosodás-ellenes harcban: lehet, hogy kézbe kaparintják a közoktatást, megszállják az egyetemeket, lerombolják az akadémiák autonómiáját, ha egyetlen példány

---

⁴ Maximilien Robespierre: A vallási és erkölcsi eszményekről, kapcsolatukról a köztársasági elvekkel, és a nemzeti ünnepekről. 1794. május 7. In: Uő: *Elveim kifejtése*. Fordította Nagy Géza. Budapest: Gondolat Kiadó, 1988, 455.

⁵ Jean Jacques Rousseau: Értekezés a tudományokról és a művészetekről. In: Uő: *Értekezések és filozófiai levelek*. Fordította Kis János, 35.

megmarad a szellem szabadságáról és történelmi fejlődése eddigi eredményeiről beszámoló műnek, az eljövendő nemzedékeket már nem lehet totális tudatlanságban és sötétségben tartani. „Vajon nem szabadította-e fel a könyvnyomtatás a közoktatást mindenfajta politikai és vallási béklyótól? E két despotizmus bármelyike hiába kaparintotta kézbe az összes iskolákat, hiába írta elő egyformán szigorú rendelkezésekkel, hogy milyen téves eszmékkel kívánja fertőzni az emberi agyakat, és milyen tudományos igazságok megismerésétől kívánja őket eltiltani, hiába volnának a nép erkölcsi nevelésére, vagy az ifjúság filozófiai, tudományos oktatására rendelt egyetemi tanszékek arra kárhóztatva, hogy soha semmi egyebet ne tanítsanak, csak azt az egyetlen tanítást, amely segít életben tartani ezt a kettős zsarnoki rendszert: a könyvnyomtatás még ebben az esetben is képes független és tiszta tudományos ismereteket terjeszteni...elégészes, ha létezik egy olyan szabad zug a földön, ahol a sajtó rábízhatja nyomtatványaira.”⁶

Azonban a közoktatás kézbekaparintását nem olyan egyszerűen vette tudomásul a filozófus: a monumentális *Mémoires pour l'Instruction publique* a felvilágosodás heroikus utóvédharcait jelentik a jakobinusok tekintélyelvű indoktrinációja /ez a terminus is Condorcet találmánya/ ellenében/: „A közoktatás célja nem az, hogy készen kapott törvények tiszteletére nevelje az embereket, hanem hogy képessé tegye őket a törvények kritikájára és kijavítására. Másképp hogyan védekezhetnének azok ellen, akik a Haza nevében emberiségellenes bűnök elkövetésére buzdítanak, akik az Igazság nevében rablásra ösztökélnek, akik a Szabadság nevében zsarnokságba taszítanak, akik az Egyenlőség nevében barbárságba vezetnek?”⁷ Ám Robespierre Rousseau jó tanítványának bizonyult, amikor kifogásolta, hogy Condorcet közoktatás tervezete nem szól az erkölcsi nevelésről, melynek alapelve a fegyelem és az egyformaság, és a nemzeti nevelésről szóló rivális tervezetében Jean-Jacques lengyelek számára készült kormányprogramjának szellemében fogalmazott:

„Azt akarom, hogy olvasni tanulván kizárólag honi eseményekről olvassanak, hogy tízéves korukra ismerjék hazájuk összes terményét, tizenkét évesen minden megyéjét, minden városát, tizenöt éves korukra kívülről fűjják a honi történelem minden eseményét, tizenhat évesen tudják minden törvényét, ne lehessen egyetlen dicső tett, jeles ember e honban, akinek a neve ne lenne a fejekbe, lelkesítő emléke a szívekbe vésve. Ehhez nem kellenek idegen nyelvek, külföldi példák. Könnyen megítélhetitek, hogy ehhez a tantervhez nincs szükség

---

⁶ Marie Jean Antoine Nicolas de Condorcet: *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története*. Fordította Pödör László. Budapest: Gondolat, 1986, 165.

⁷ Marie Jean Antoine Nicolas de Condorcet (1804): *Oeuvres Complètes* (L'An XIII.), Paris: ed. Cabanis et Garat. I–XXII., 1804, IX. 232.

külföldi tudósokra, holt nyelveken prédikáló papokra, nem más népek átlagos tanulmányait szánom a lengyeleknek. A nemzeti törvényhozás szabja meg a tananyagot, a tanulmányok rendjét, tartalmát és formáját. Leginkább attól óvakodjatok, hogy szakmává tegyétek a pedagógiai hivatást.”⁸

Márkus kiváló Condorcet tanulmányában részletesen bemutatja, hogy a tudományos kommunikáció kiterjesztése miképp járulhat hozzá a politikai demokrácia megszilárdításához, éppen a Rousseau által kifogásolt nemzetek feletti tudományos testületek - egyetemek, akadémiák – jóvoltából. Ahogy a tudományos kutatások konkrét témái a társadalmi problémák kezeléséhez: az arithmétique sociale társadalombiztosítás matematikai modelljeinek kidolgozásához, a valószínűség-számítás az Arrow paradoxon kezeléséhez, a matematikai logika továbbfejlesztése az emberi jogok nemzeti nyelveken nehezen megfogalmazható bizonyításához. Ám arra is emlékszem, hogy óráin milyen empátiával idézte Rousseau kétségbeesését, hogy „nincsenek többé angolok, franciák, oroszok, olaszok, mert már csak európaiak vannak”, illetve a globalizációtól megrettenő Jean Jacques leírását, hogy „Indiában történik valami és Párizsban felkiált valaki”. Mindazonáltal meghatározó Condorcet érvelésének fontossága „annak, aki mint magam is, olyan országból jött, amelyik gyors egymásutánban tapasztalta a fasizmust és a sztálinizmust”. És ez az érvelés egyre fontosabbnak látszik olyan országokban is, melyek /eddig/ nem bírtak ilyen szörnyű történelmi tapasztalatokkal. Mert Condorcet kritikus gondolkodásra, demokratikus vitára nevelő közoktatási tervezete előírja, hogy „minden társadalmi tervezetet – magát az emberi jogok nyilatkozatát is – csak hipotézisként, vitaalapként lehet bemutatni a következő nemzedéknek, ha nem akarjuk, hogy az nevelői szellemi rabszolgája legyen”, ám arra nem ad választ, hogy mi a teendő, ha egy eljövendő nemzedék többsége leszavazza az emberi jogok nyilatkozatát, ezzel egyszer s mindenkorra kizárva a demokratikus viták lehetőségét.

---

⁸ Jean Jacques Rousseau: *Considérations sur le gouvernement de Pologne et sur sa réformation projetée*. In: *Oeuvres Complètes* III. Paris: Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1966-67.